

Pražské veřejné osvětlení v minulosti

Pražské historické osvětlení ustupuje nezadržitelně modernizaci osvětlování ulic. Snad proto je na místě upozornit na tyto nenápadné doklady zručnosti českých řemeslníků minulých generací a vzbudit zájem o ochranu těchto památek.

Když jsem se před léty zabýval otázkou výzdobných doplňků Prahy 19. a 20. století vyrobených z litiny, zahrnul jsem do svého zájmu i veřejné osvětlení Prahy z této doby, pokud bylo zhotoveno z litiny, a jeho výtvarné aspekty. Studii jsem tehdy chtěl upozornit nejen na výtvarné řešení litinových výrobků, ale i na bohatost typů používaných při výzdobě ulic a náměstí Prahy.¹ Záměrem této práce bylo zaměřit se navíc na veřejné osvětlení jako doklad technického vývoje, čili chápat toto osvětlení jako součást technických památek Prahy.

Přesto, že od shromažďování materiálu ke zmíněné starší práci neuplynulo ani deset let, postupující elektrifikace většinu dokladů sériově vyráběného litinového osvětlení odstranila. Smyslem dnešní práce je proto seznámit čtenáře s těmito mizejícími příklady jednoho z významných druhů technických památek. Předkládaná práce rozšiřuje informace zveřejněné již dříve především v tom, že věnuje soustavnou pozornost památkám z 18. století.

Dosavadní uměnovědná literatura zužuje většinou zájem o osvětlení na posuzování osvětlení interiéru. Pro neodborníka pak jsou vrcholem uměleckého zpracování a krásy osvětlovačů ze zámků — benátské či porcelánové lustry, nebo naopak módní vzory současné. Vše ostatní, hlavně pak to, co bylo v sériích vyráběno na přelomu 19. a 20. století, zůstává nedoceněno. A každý, kdo se snaží zachovat tyto předměty jako součást památkového bohatství, vystavuje se nařčení ze staromilství. Toto podceňování je pochopitelné: většina lidí vidí v osvětlování ulic jen technické zařízení, jež co nejnenápadněji zajišťuje veřejným prostranstvím co nejvíce světla.

Zasvěcenou studii, která by se zabývala osvětlením, a to ať z hlediska výtvarného či z hlediska historického vývoje, dosud postrádáme. Ve vztahu k Praze zabývaly se pak tímto námětem jen dvě práce: historická studie Roubíkova,² věnovaná 18. století, a práce Sedláková,³ zaměřená spíše na problémy technické.

Studie, která by si položila za cíl plně vyčerpat problematiku vývoje veřejného osvětlení, nemohla by ovšem zaznamenat jen to, co my pod tímto pojmem dnes chápeme — ulice osvětlené svítilnami na kandelábrech či pevně upevněné na zdech.

Takové osvětlení zná až Praha 18. století. Z té doby jsou pro hlavní město království dochovány přesné historické záznamy o osvětlování zatím alespoň nejdůležitějších ulic nynějšího historického jádra Prahy. Neinformují nás však bohužel o vzhledu tohoto nejstaršího veřejného osvětlení.

V roce 1723 povolili např. stavové na „pravidelné“ noční osvětlování pražských ulic 3200 zlatých ročně. Z historických záznamů můžeme vyčíst ještě celou řadu údajů: víme např., že svítidla byla tehdy v provozu v jednotlivých ročních obdobích různě, že svítila od 27. září do 24. dubna, a to jen tehdy nesvítli-li měsíc. Veřejné osvětlení mělo ostatně ještě celou řadu dalších nedostatků. Osvětlovadla byla poškozována či odnášena (často si je půjčovali vojáci, kteří šli na noční hlídku). Uvedme zde pro ilustraci jen to, že teprve v roce 1749 přešla správa osvětlení pod jednotné vedení, když péče o ně byla svěřena „inspektorovi noční iluminace“, který podléhal stavovské deputaci. Nepřekvapí pak ovšem, že vedle veřejného osvětlení dožívaly ještě dlouho všechny starší formy, o nichž se ten, kdo chce podat obraz vývoje osvětlování veřejných prostranství, nezbytně musí zmínit. A to o takových, které většina dnešních lidí už pokládá pouze za rekvizity romantických románů či obrazů: louče a lucerny — světlo, bez něhož nesměl středověký noční chodec do ulic města.

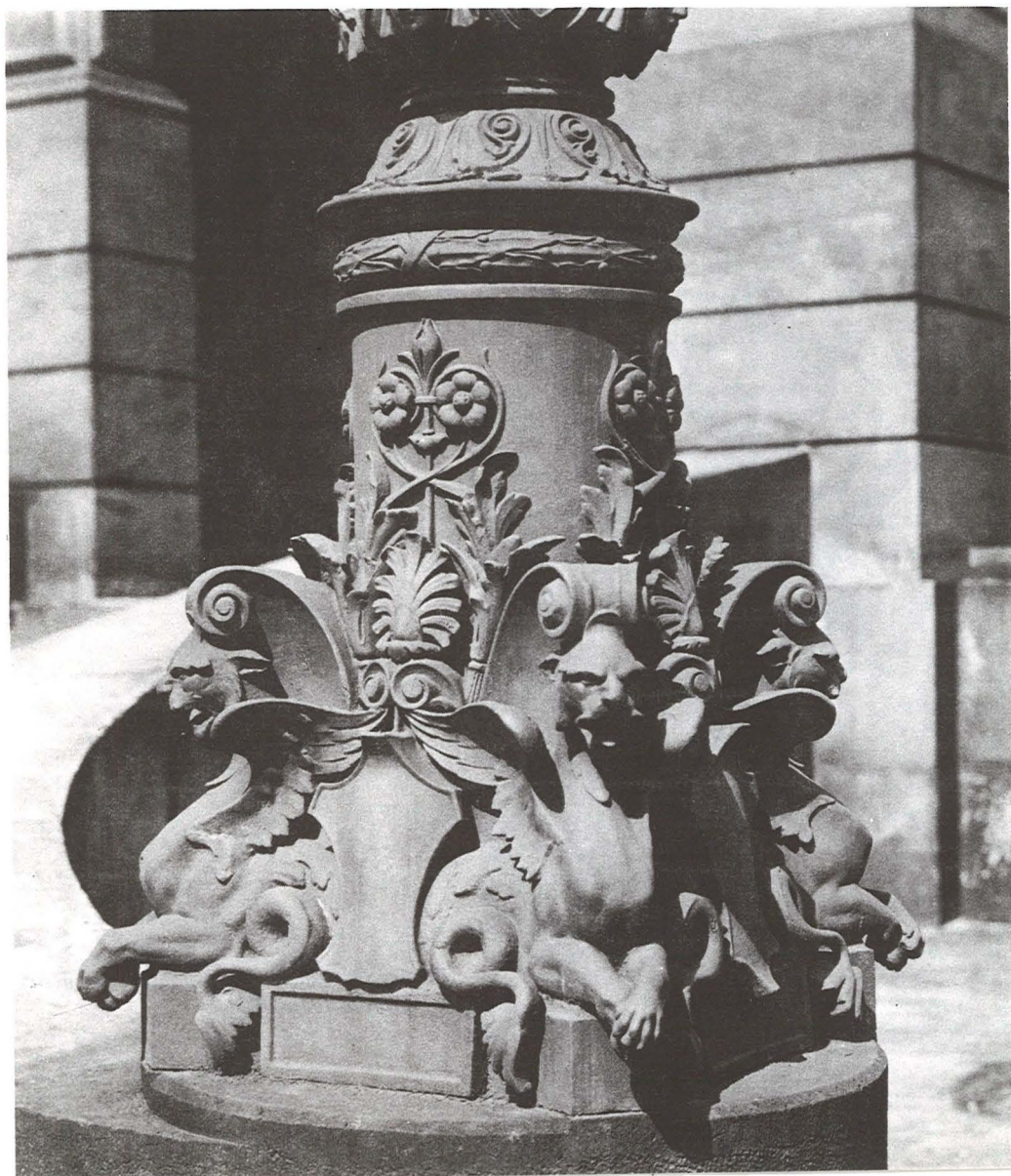
Nejstarším veřejným osvětlením byly ostatně také lucerny. Ještě padesát let po zřízení prvního veřejného osvětlení bylo dosud v provozu 170 starých čtyřhranných olejových luceren. Bohužel se nám žádná z nich nezachovala. Rozmístěny prý tehdy byly jednak na samostatných kandelábrech, jednak na soukromých domech, jejichž majitelé byli povinni přispívat na údržbu. Na počátku osmdesátých let pak už svítilo na 600 veřejných osvětlovadel a v roce 1786 jich bylo již 651. Ne bez zajímavosti je sledování jejich typologie. Ve výčtu z roku 1786 se dovídáme, že se stále ještě vyráběl starý typ čtyřhranných luceren. Tehdy totiž mělo tento tvar 230 osvětlovadel, což je o šedesát více, než byl celkový počet o třináct let dříve. Většina, a to v počtu 421 kusů, dostala nový, zvoncovitý tvar. Vzhled těchto svítidel známe alespoň z dokumentačního materiálu, jak nás s ním seznamuje ve své stati Antonín Sedlák.⁴ Počet veřejných osvětlovadel pak rok od roku stoupal: v roce 1795 jich svítilo již 921!

Z tohoto období se zachoval jediný příklad: osvětlovadlo umístěné na prvním nádvoří Klementina. Je to typ lampy, jaké byly umísťovány na domech. Lampa, kterou publikoval rovněž A. Sedlák ve své citované studii, je zajímavá nejen z hlediska technologického a historického, ale i pro své, dalo by se říci, moderní řešení výtvarné. Sestává z válcového osvětlovacího tělesa z mléčného skla na kruhovém soklu, přidržovaného po stranách dvěma příchytkami esovitého tvaru, rozšiřujícími se ve střední části do větších zaoblených ploch.

Než se zmíníme o dalších dochovaných osvětlovadlech z druhé poloviny 19. století a z počátku 20. století, musíme se zastavit u dvou dat důležitých pro vývoj veřejného osvětlení. Prvým je rok 1847, kdy soukromá vratislavská společnost, jejíž akcie mimochodem vlastnil i slavný německý básník Heinrich Heine, žijící tehdy v Paříži, vystavěla v Karlíně plynárnu a zavedla v Praze první veřejné plynové osvětlení. Ješ-

tě téhož roku zdobilo hlavní ulice Starého a Nového Města 200 plynových lamp. Rozmístěny ve vzdálenosti 25—38 metrů⁵ lemovaly cestu od Poříčské brány, Celetnou ulicí, Staroměstským náměstím, po nábřeží, po nynější Národní třídě, ulicí 28.října přes Příkopy až k Poříčí.⁶ Hlavní rozvoj plynového osvětlení však začal až o celé dvacetiletí později, a to v době, kdy roku 1866 dal pražský magistrát do pro-

Malý kandelábr u Rudolfiny — kolem r. 1880

vozu svou vlastní plynárnu na Žižkově. Ta pak záhy rozšířila svou působnost na celé tehdejší území hlavního města.⁷

První plynové lampy pouličního osvětlení začaly svítit 28. dubna 1866, druhá část osvětlení byla dána slavnostně do provozu 16. září 1867. Zdrojem poučení při řešení veřejného osvětlení v Praze byly i mnohé publikace věnované této problematice. Za všechny jmenujme dílo francouzského architekta Victora Callista, vydané v roce 1850 současně v Bruselu, Lipsku a Gentu s francouzským a německým textem.⁸

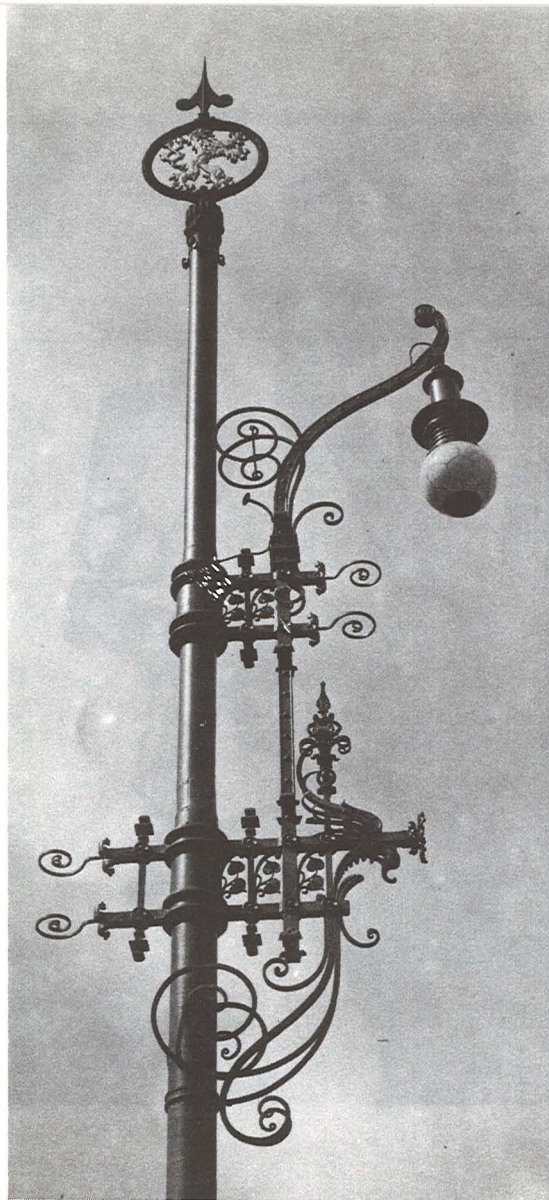

*Veřejné osvětlení na Malostranském náměstí
— rozhraní 19. a 20. stol.*

Slavnostní osvětlení z r. 1867, Hradčanské náměstí

Nyní si všimněme jednotlivých typů veřejného osvětlení. Jejich podrobná charakteristika je uvedena v již citované práci.⁹ Nejběžnějším typem veřejného osvětlení byla rámečková osvětlovadla, určená k upevnění na fasádách. Dalším typem veřejného osvětlení jsou jednoduché kandelábry, které se vyráběly v několika variantách. Jejich původní předlohy můžeme hledat v osvětlení kostelních lavic i v osvětlení hlavních schodišť barokních paláců a zámků (schodišťové osvětlení pražského Nostického paláce). Běžné typy osvětlovadel mají dvě varianty, jednodušší se zdobou lucernou a bohatší s náročně členěným soklem. Další skupinu tvoří osvětlovadla umísťovaná na betonových soklech zábradlí. I mezi nimi můžeme rozlišit dvě

Kandelábr na mostě 1. máje — začátek 20. stol.

varianty, z nichž náročnější připomíná kostelní serafíny. Zvláštní postavení mají kandelábry parapetu Karlova mostu s gotizujícími prvky, které podtrhují význam této jedinečné památky.

Vraťme se však ke starším typům pražského plynového osvětlení a připomeňme si komplety čtyř kandelábrů, které se dochovaly ve dvou příkladech na Hradčanském náměstí, v jednom exempláři v Loretánské ulici a jako torzo na Dražického náměstí. Umístění samo naznačuje, že tato honosná osvětlovadla byla určena k iluminaci hlavních, význačných prostranství. Znak města Prahy s letopočtem 1867 na

zděném soklu kandelábrů dokládá, že jsou součástí onoho osvětlení, které nově vybudovaná pražská městská plynárna uvedla do provozu 16. září toho roku. Podle dochované dokumentace z roku 1865 ulily kandelábrы Komárovské železárny.

Ve druhé polovině 19. století přistupují ke stávajícím druhům veřejného osvětlení ještě dva další typy stožárového charakteru.¹⁰

Výzdoba soklu plastikami V. Amorta, kandelábr na mostě 1. máje — začátek 20. stol.

Při sledování vývoje pražského veřejného osvětlení si musíme povšimnout ještě svítidel, která dotvářejí charakter pražských prostranství, ale jsou zároveň součástí exteriéru architektur a byla také vytvářena a chápána jako osvětlení jejich vchodu. Přesto, že tato osvětlovadla jsou dílem nejvýznamnějších architektů té doby, svítidla si zachovala do značné míry tradiční tvary. Tak dva kandelábry, které jsou součástí hlavního vchodu do dnešního Domu umělců a které arch. Josef Schulz v letech 1876—1884 komponoval v rámci řešení tohoto průčelí, připomínají svítidla slavnostně uvedená do provozu v roce 1867. Stejně i kandelábrové osvětlení bočního vjezdu této budovy. Shodného řešení použil arch. Josef Schulz i u velkého kandelábru osvětlujícího nároží hlavního vstupu do Národního divadla, pravděpodobně z počátku devadesátých let 19. století. Další analogie pak najdeme i na pylónových osvětlovadlech rampy Národního muzea, ulitých v Komárově podle projektu Josefa Schulze z roku 1897. Jen boční jednoduché kandelábry rampy Národního divadla, datované rokem 1891 a jednoduché kandelábry rampy Národního muzea, patrně ze stejné doby, přejímají rozvrh běžných kandelábrů. Do skupiny architektonických svítidel náleží i osvětlovadla hlavního vstupu nádraží Těšnov z doby kolem roku 1875. A můžeme sem zařadit i jednoduché kandelábry u vstupu do kostela sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně z let 1854—1863, realizované podle projektu vídeňského architekta Karla Rössnera a pražského architekta Ignáce Ullmanna, a kandelábry u vstupu do kostela sv. Václava na Smíchově z let 1881—1885 podle projektu architekta Antonína Barvitia. Pouze z dobových fotografií¹¹ známe obdobné osvětlení vstupu do Smetanova divadla podle plánů vídeňských architektů Fellnera a Helmera z let 1886—1887. Dodnes se dochovala osvětlovadla zdobící vstup do kostela sv. Ludmily, postaveného podle projektu arch. Josefa Mockera v letech 1883—1893 a osvětlovadla schodišťového hlavního vstupu do budovy Muzea hlavního města Prahy, postavené v letech 1896—1898 podle projektu arch. Antonína Balšánka.

Není bez zajímavosti zmínit se i o vývoji osvětlovadel, která tvoří nedílnou součást architektury od poloviny 19. století do druhé desítky 20. století. Na počátku stojí ještě kandelábry samostatně. Původně byly značně strohé (kostel v Karlíně) či individuálně řešené (kostel na Smíchově). Josef Mocker však pojímá již osvětlovadla jako nedílnou součást architektonického řešení vstupu (kostel sv. Ludmily). Dalším stupněm tohoto pojetí je zapojení osvětlovadel do schodišťového průčelí Balšánkova Muzea hlavního města Prahy. Na příkladech z počátku 20. století jsou již osvětlovadla nedílnou součástí architektury hlavního průčelí. Tak je pojato osvětlení krytého vstupu balkónu Obecního domu podle projektu Antonína Balšánka a Osvalda Polívky z let 1903—1911 a osvětlovadla krytého vstupu známá ze současnějšího návrhu divadla na Vinohradech Aloise Čenského z let 1905—1907.¹²

Konec 19. století je však již ve znamení nového zdroje světla — elektřiny, jemuž se podřizuje i veřejné osvětlení. Nejprve na okraji města a počátkem 20. století postupně i v centru. V roce 1889 byla elektřina zavedena do nově vznikajících ulic Žiž-

kova, 1895 zazařila v Karlíně. V první etapě se používalo pro osvětlení obloukových lamp, které od roku 1906 byly nahrazovány žárovkami. V Praze byly poprvé použity na novém Mánesově mostě v roce 1914.

Pro úplnost si ještě připomeneme typická osvětlovadla dvou pražských mostů: mostu 1. máje z let 1899—1901¹³ a mostu Svatopluka Čecha z let 1906—1908.¹⁴

Připomněli jsme si zde ve stručnosti přehled vývoje pražského osvětlení od 18. století do počátku 20. století, kdy, jak jsme viděli, bylo osvětlení řešeno tak, aby ve větší či menší míře současně plnilo funkci výtvarného doplňku veřejných prostranství Prahy.

POZNÁMKY

- ¹ Šperling, I.: Litinová výzdoba Prahy 19. a počátku 20. století, Česká umělecká litina, Praha 1974, s. 121 an.
- ² Roubík, Fr.: Čištění a osvětlování pražských ulic v 18. století, Časopis společnosti přátel starožitností českých IV, 1947, s. 103—116.
- ³ Sedlák, A.: Zkušenosti a několik poznámek z oboru veřejného osvětlení, Město IV, 1950, s. 119 an.
- ⁴ Sedlák, A.: 1. c.
- ⁵ Melniková-Papoušková, M.: Praha před sto lety, Praha 1935, s. 21—2.
- ⁶ Havránek, E. T.: Neznámá Praha I, Praha 1939, s. 144—152.
- ⁷ Havránek, E. T.: 1. c.; Sedlák, A.: 1. c.
- ⁸ Vergleichende Darstellung der verzüglichen seit 1830 in Paris neu erbauten Häuser von Victor Galliat II, 1850.
- ⁹ viz. pozn. 1.
- ¹⁰ viz. pozn. 1.
- ¹¹ Česká umělecká litina, katalog 1972.
- ¹² Za upozornění děkuji Dr. D. Stehlíkové.
- ¹³ Most 1. máje byl postaven v letech 1899 až 1901 podle projektu J. Janů, J. Soukupa a A. Balšánka, modely na výzdobu vypracoval podle podrobných plánů akad. sochař Vilém Amort, stožáry osvětlení dodaly Hanavské železárny v Komárově, masky a festony vytvořil Jindřich Kosík. — Kaplan, R.—Balšánek, A.: Nový kamenný most císaře Františka přes Vltavu v Praze, Praha 1901.
- ¹⁴ Most Svatopluka Čecha byl postaven v letech 1906 až 1908 podle projektu arch. Jana Kouly za spolupráce sochařů Ant. Poppa, K. Opatrného a K. L. Wurzela.